

МОТИВ ТВОРЧОСТІ ЯК ІНСТИНКТУ В ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Олег ТАРАН (Кіровоград)

У статті розглядається лірика Ліни Костенко крізь призму мотиву творчості як інстинкту. Одним з головних образів, що втілює цей мотив, є образ саду.

Ключові слова: творчість, інстинкт, мотив, образ, художній світ.

The article deals with lyrics by Lina Kostenko through the prism motive creativity as instinct. One of the images that embodies this motive is the image of the garden.

Key words: creativity, instinct, motive, image, artistic world.

Творчість – одна з найбільших загадок людського духу. У зв'язку з тим, що вона звільнена від видимих проявів фізичного детермінізму, а
304

зумовлена пам'яттю, уявою та іншими психологічними та моральними особливостями митця, історія світової думки переповнена різноманітними визначеннями, деклараціями, заявами про роль і призначення мистецтва, котрі впливають з різноманітних уявлень про його природу. Уся множинність концепцій вкладається у дві формули: «мистецтво для мистецтва» та «мистецтво як служіння народу». Як завжди ведеться за будь-якої редукції, окреслені формули є лише крайніми точками, між якими можна провести неперервну лінію – континуум, яка буде символічно виражати все багатство суб'єктивних поглядів на мистецтво, причому лінія дає можливість втілити співвідношення компонентів («чисте мистецтво» та «мистецтво як служіння») в різноманітних пропорціях. Немає потреби (та й додамо – немає можливості) удаватися до аналізу тієї множинності. Проте існує необхідність в окресленні принципового підходу до цієї проблеми.

У контексті осмислення природи творчості надзвичайно цінною є думка Л. Толстого, який вважав, що «для того, аби точно визначити мистецтво, треба насамперед перестати дивитись на нього, як на засіб насолоди, а розглядати мистецтво, як одну з умов людського життя» [8, с. 65]. Іншими словами, мистецтво – **органічна** діяльність людського духу. Органічність же передбачає цілий комплекс зв'язків між явищами: відповідність внутрішньому зовнішнього, узгодженості між свободою та необхідністю, доцільність обраних засобів поставленій меті тощо. Усе це Ліна Костенко у своїй творчості виразила через мотив природності мистецького самовираження, що невідривно пов'язане з природністю життя самого митця. Тому цілком логічним виникає необхідність дослідження цього мотиву в художньому світі Ліни Костенко.

Насамперед природним для художнього таланту є глибокоемоційне переживання явищ світу. Цей аспект ми розглядали у статтях «Любов як мегапочуття в художньому світі Ліни Костенко»¹⁰⁵ та «Поетика печалі в художньому світі Ліни Костенко»¹⁰⁶. Емоційні переживання акумулюються в душі митця у вигляді певних вражень, які за своїм характером амбівалентні: одночасно і гнітять, і приносять, сказати б, задоволення. Слово «задоволення» в цьому контексті слід розуміти не в прагматично-побутовому сенсі, а в онтологічному. У митця таке задоволення – це радість прийняття у свою душу дорогоцінної енергії, яка стає неоціненним матеріалом для творчості. Така амбівалентність виражається в оксюморонному образі з ранньої лірики:

Буває тяжко впорожні.

¹⁰⁵ Таран О. Любов як мегапочуття в художньому світі Ліни Костенко // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету Серія: Філологічні науки (українське літературознавство). – Вип. 56. – Кіровоград, 2004. – С. 391–402.

¹⁰⁶ Таран О. Поетика печалі в художньому світі Ліни Костенко // Українська мова та література. – 2004. – № 15. – С. 19–23.

Буває легко з тягарями.

Тягар душі – мої пісні,

Мені буває легко з вами [7, с. 27].

Ці тягарі – неминуча даність, без них уявити повноцінного митця просто не можливо. Окреслена діалектика є субстратом багатьох віршів: «Ван-Гог» [2, с. 223], «Художник» [2, с. 220], «Астральний зойк» [2, с. 236] тощо. У поезії «Мій перший вірш написаний в окопі» вона виявляється чи не найповніше: «Як невимовне віршами не скажеш, // чи не німою зробиться душа?!» [2, с.]. Афоризм містять у собі болісне відкриття ліричної героїні Ліни Костенко, що художня творчість для неї є **природним обов'язком (необхідністю)**. Цей смисл у художньому світі Ліни Костенко насамперед виражається в метафорі саду з відповідними образними компонентами. У поезіях «Навіщо ж декламація? Все значно...» [6, с. 54], «Будь щедрою, хай плаче твоє листя...» [6, с. 183], «Настане день, обтяжений плодами» [6, с. 44] образ плоду символізує творчість як таку, що є органічним породженням життя за внутрішніми законами природи. У вірші «Всі ми – яблуні, облиті купоросом» [2, с. 213] в образі сумнівного господаря саду, який більше шкодить деревам, ніж сприяє їхній родючості, виражено сутність владної ідеології, котра своєю роль вбачає в нищенні справжніх письменників та їх творів, натомість плекаючи штучні замітники. Функціонально значимими є також образ коріння, образ бутафорського плоду, образ пір року тощо.

Прикметним у цьому аспекті є спостереження К. Юнга: «Творче живе й росте в людині, як дерево в ґрунті, з якого воно бере потрібні йому соки. Тому нам непогано було б уявити собі процес творчого створення на кшталт певної живої істоти, що живе в душі людини. Аналітична психологія називає це явище **автономним комплексом**, котрий як частина душі, що відокремилася, веде своє самостійне, вилучене з ієрархії свідомості психічне життя і відповідно своєму енергетичному рівню, своїй силі або проявляється у вигляді порушення мимовільних спрямованих операцій свідомості, або, в інших випадках, на правах провідної інстанції мобілізує Я на службу собі» [10, с. 223].

Природним є не тільки породження мистецького твору, природним є також його віддача. Потреба поділитися своїм відкриттям для ліричної героїні Ліни Костенко є такою ж даністю, як відчувати біль та втілювати його в образах: «Віддай людині крихітку себе. // За це душа поповнюється світлом» [2, с. 549]. У художній творчості, таким чином, Ліна Костенко бачить джерело відновлення та збільшення духовної енергії не лише реципієнта, а, що важливо, і самого митця. Очевидно, у цьому полягає сутність аристотелівського катарсису поезії, яка є «звільненням, як для поета, так і для читача» [1, с. 212].

Природність і щирість мистецького вираження художнього таланту Ліна Костенко прирівнює до слова сповідального, тобто такого, що оперте лише й тільки на правдивості почувань і відчуттів. У вірші «Лист» (з погляду поетики він є нетиповим для творчої манери поетеси – це поезія в прозі) зазначається: «Я поклала папір на коліно, я стривожені вірші пишу. Наче прозу пишу – без розбивки на рядків розмаїті пласти, щоб здавалось на перший погляд, що пишу я звичайні листи. Власне, це недалеко від правди. Інша форма – той самий зміст. Адресовані людям вірші – *найщиріший у світі лист* (курсив наш. – О. Т.)» [3, с. 6].

Чимало уваги сповідальності як характерній прикметі поетичного самовираження митця приділив у своїй праці М. Арнаудов. Він вважає, що «не беручи до уваги рідкісні випадки творчості в стані задоволення, правилом є поетична сповідь, яка говорить про вистраждане життя» [1, с. 190]. Творчість як сповідь у його інтерпретації виконує принаймні дві функції: 1) прагнення подолати свою самотність і 2) полегшити своє життя, що передбачає «необхідність переходу від мовчазного терпіння почуттів, афектів до довірливого розкриття, до залучення до наших думок, почуттів, до наших приватних станів меншої або більшої частини людей, здатних зрозуміти нас» [1, с. 180].

Природність творчості необхідно розуміти також і в тому аспекті, що її начала губляться десь у початках світобудови і, отже, непідвладні логічному поясненню. Це своєрідна terra incognita, де природа старанно приховує сутність явища. Хоча людська свідомість і прагне знайти логічне пояснення. Наприклад, у Л. Толстого є цікава думка про **інстинктивну** природу художнього таланту. У листі до Д. Хілкова він писав: «Я дуже зайнятий писанням. І не можу відірватися. Гадаю, що як природа наділила людей статевими інстинктами для того, щоб рід не припинився, так вона наділила таким само, що здається безпідставним і нестримним, інстинктом художності деяких людей, щоб вони робили твори приємні і корисні іншим людям» [9, с. 12].

Важливість цього інстинкту для митця така, що його зникнення супроводжується втратою сенсу життя. Ліна Костенко показує це на прикладі образу Марусі Чурай. Наприкінці роману в самохарактеристиці героїня постає перед нами вже тінню колишньої народної піснетворки: «Так і жива, без голосу, німа. // Пісень немає – і мене нема» [4, с. 175]. Відсутність творчого самовираження нічим іншим митець компенсувати не спроможний. І фатальна самотність Марусі на схилі її життя це більше, ніж нереалізована людська доля, – це також символ дивовижної злютованості життя й творчості, які перебувають в зовсім інших вимірах, ніж життя звичайної людини.

Природність творчості виражається в явищі так званого покликання. «Практичний аналіз психіки художників знову й знову показує, наскільки

є сильним імпульс, що проривається із безсвідомого, і в той же час – наскільки він норавливий та свавільний. Скільки біографій великих художників говорять про такий порив до творчості, котрий підпорядковує собі все людське і ставить його на службу своєму творінню навіть за рахунок здоров'я і звичайного житейського щастя» [10, с. 223]. Важко знайти митця, який би обминув цей феномен. Не виняток – і Ліна Костенко. Сила покликання в її інтерпретації ірраціональна, непідвладна логічному осягненню. Її інтенсивність увиразнюється лише в зіставленні з почуттям кохання. Прикладом цього може служити поезія «Моя любов! Я перед тобою», де лірична героїня надзвичайно тонко проводить межу між двома найвеличнішими духовними джерелами своєї душі.

Цікаво звучить тема покликання й у поезії «Любов Нансена» [5, с. 155]. Варто зробити деякі зауваження. Ліна Костенко осмислюючи проблеми мистецтва, часто змальовує образи людей, які до художньої творчості, на перший погляд, не мають жодного стосунку. Вони різні за масштабами своєї особистості, але їх об'єднує духовне подвижництво, що великою мірою характерне й для художнього таланту. Такими є Жанна д'Арк, Галілео Галілей, останній жрець племені Тода, Сахно Черняк з «Думи про братів неазовських», чорнокоса жінка з пансіонату «Форель», згадуваний Нансен тощо. Поетеса вдається до, сказати б, класицистичного прийому, наділяючи кожного з таких персонажів певною рисою, яка характерна й для мистецького життя. Так от у вірші «Любов Нансена» авторка досить яскраво змалювала ірраціональність поняття «покликання». «В о н о» – постійно живе в душі обраної людини. Про нього майже нічого невідомо: коли воно активізується, куди поведе. Єдине, що можна сказати певно: владна енергія його надзвичайно потужна:

Тиждень буде все добре.

Цілуватиму ваше обличчя.

Може, навіть не тиждень, а цілі роки минуть.

Будем дуже щасливі...

Але потім в о н о покличе.

Ви зумієте, Єво, простити це і забуть?

Ви не будете плакати? Не поставите душу на якір?

Не зіткнуться в мені два начала – Ви і в о н о ?

Я без Вас нещасливий. А без нього буду ніякий.

Я без Вас збожеволію. А без нього піду на дно [5, с. 155].

Розглядаючи природність творчості не можна не згадати поняття «медіум», про яке йшлося вище. В «Інкустаціях» Ліна Костенко пише:

Історія проситься в сні нащадків.

Поет – це медіум історії

На спіритичних сеансах пам'яті
Найголосніше говорять мертві [2, с. 550].

Ту загадковість мистецького таланту, про яку говорилося вище, поетична свідомість намагається витлумачити в містичний спосіб. Хоч Ліна Костенко слово «медіум» використала чи не єдиний раз, проте образи митців в її творах сповна наділені «медіумінстю»: це й Маруся Чурай, і циганська поетеса Папуша, й Іма Сумак. Дивовижна здатність яскраво бачити внутрішнім зором душі безмежні масиви минулого виражена в поезії «Син білявого дня і чорнявої ночі...». Вечір-мулат – образ митця, який знаходиться на порубіжжі двох стихій дня і ночі, тимчасового, сучасного й вічного, позачасового. Прикметно, що саме така здатність є тією сокровеною сутністю митця, чинником, що приводить у рух весь складний механізм творчого самовираження: «Ти думаєш, вірші потрібні поетові? // Поетові треба бути поетом» [2, с. 181].

Отже, мотив природності творчого самовираження в художньому світі Ліни Костенко абсорбує різні аспекти мистецтва. Насамперед маємо відзначити амбівалентність у ставленні поета до свого наповненого емоційними враженнями внутрішнього світу. Це одночасно і тягар, і духовна радість. Діалектична взаємодія суперечливих станів породжує великий енергетичний заряд, котрий реалізується в художньому творі. Мистецтво для митця – природна необхідність, яка за своїми характеристиками близька до сповідального слова та до катарсису. Ірраціональність мистецького покликання дає можливість говорити про інстинктивність діяльності художнього таланту. Містичне поняття «медіум» так само близьке костенківському поету. Важливим мегаобразом природності мистецтва є образ саду, де кожний компонент: плід, листя, коріння, пора року тощо – виражають усе багатство смислових відтінків мотиву природності художньої творчості, мистецького покликання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнаудов М. Психологія літературного творчества / Михайл Арнаудов. – М. : Прогресс, 1970. – 653 с.
2. Костенко Л. Вибране / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с. – (Першотвір).
3. Костенко Л. Вітрила / Ліна Костенко. – К. : Рад. письменник, 1958. – 58 с. – (Першотвір).
4. Костенко Л. Маруся Чурай: Іст. роман у віршах / Ліна Костенко. – К. : Рад. письменник, 1979. – 189 с. – (Першотвір).
5. Костенко Л. Над берегами вічної ріки: Поезії / Ліна Костенко. – К. : Рад. письменник, 1977. – 163 с. – (Першотвір).
6. Костенко Л. Неповторність: Вірші. Поеми / Ліна Костенко. – К. : Молодь, 1980. – 224 с. – (Першотвір).

7. Костенко Л. Проміння землі: Вірші / Ліна Костенко. – К. : Молодь, 1957. – 50 с. – (Першотвір).

8. Толстой Л. Полное собрание сочинений, т. 1–90 / юбилейное издание / Лев Толстой. – М.-Л., 1928–1958. – . –

Т. 30. Произведения 1882–1898. – 1951. – XXVIII. – 606 с.

9. Толстой Л. Полное собрание сочинений, т. 1–90 / юбилейное издание / Лев Толстой. – М.-Л., 1928–1958. – Т. 72. Письма 1899–1900. – 1933. – XII. – 630 с.

10. Юнг К. Г. Об отношении аналитической психологии к поэтико-художественному творчеству / Карл Густав Юнг // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв. Трактаты, статьи, эссе. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – С. 214–231.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Таран Олег Іванович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: історія української літератури, психологія творчості.